

Теоретичні основи ефективності виробництва кормів

Грабчук І.Ф.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Житомирського національного агроекологічного університету

Бугайчук В.В.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Житомирського національного агроекологічного університету

Стаття присвячена актуальним питанням формування ефективності виробництва кормів. Узагальнено та систематизовано наукові підходи до сутності поняття «ефективність». Обґрунтовано, що ефективність виробництва кормів слід розглядати, як здатність системи до максимального виробництва високоякісних кормів. Виокремлено основні види ефективності виробництва кормів, а саме: технологічну, економічну, екологічну, енергетичну та соціальну.

Ключові слова: Ефективність, витрати, результати, виробництво кормів, тваринництво, корми.

Грабчук И.Ф., Бугайчук В.В. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА КОРМОВ

Статья посвящена актуальным вопросам формирования эффективности производства кормов. Обобщены и систематизированы научные подходы к сущности понятия «эффективность». Обосновано, что эффективность производства кормов следует рассматривать как способность системы до максимального производства высококачественных кормов. Выделены основные виды эффективности кормопроизводства, а именно: технологическую, экономическую, экологическую, энергетическую и социальную.

Ключевые слова: эффективность, затраты, результаты, производство кормов, животноводство, корма.

Grabchuk I.F., Bugaychuk V.V. THEORETICAL BASIS OF EFFICIENCY FEED PRODUCTION

The article is devoted to topical issues of formation of efficiency of fodder production. Generalized and systematized scientific approaches to the essence of the concept of «efficiency». It is proved that the efficiency of feed production should be regarded as the system's ability to maximize the production of high-quality feed. The basic types of forage production efficiency, such as: technological, economic, environmental, energy and social.

Keywords: efficiency, costs, results, feed production, livestock feed.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вихід аграрного сектора з глибокої системної кризи та активна його участь у СОТ не можливі без ефективного використання ресурсного потенціалу, переходу сільськогосподарського виробництва на зрівноважений шлях розвитку. У розв'язанні цих проблем важливу роль відведено галузі кормовиробництва, яка є основою розвитку тваринництва. З метою забезпечення тваринництва високоякісними кормами виникає об'єктивна потреба пошуку напрямів підвищення ефективності виробництва кормів. У зв'язку з цим, актуальними є питання про розуміння сутності ефективності кормовиробництва, її видів, використання певних критеріїв, за якими визначається ефективність у виробництві кормів, а також форми виразу чинників, що її спричиняють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням пошуку економічних, екологічних

та організаційно-технологічних резервів підвищення ефективності виробництва і використання кормів в Україні присвячені роботи П. Березівського, І. Бондарчука, В. В'юна, В. Гришка, В. Долинського, О. Єрмакова, М. Карамана, П. Кропа, М. Куліша, Л. Мармуль, Л. Павловської, В. Перегуди, А. Побежевої, Д. Приходька, В. Славова, Я. Сибаль, І. Топіхи, О. Ходаківської, Г. Черевка та ряду інших вчених економістів-аграрників. Незважаючи на значний інтерес вчених та практиків до вирішення проблем розвитку кормовиробництва, поки що відсутній системний підхід до підвищення ефективності галузі, що і зумовило необхідність проведення цього дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретичних підходів до ефективності кормовиробництва. *Об'єктом дослідження* є процеси формування категорії «ефективність кормовиробництва». *Предметом дослідження*

є сукупність теоретико-методологічних проблем формування сутності ефективності кормовиробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «ефективність» має давню історію та численні визначення, концепції щодо сутності й механізму визначення. Доцільно в історичному ракурсі скористатись з класичного визначення відомого економіста, фундатора теоретичного вчення категорії «ефективність» В. Паретто, він щодо виробництва визначав ситуацію ефективною, коли неможливо збільшити виробництво одного будь-якого продукту, не скорочуючи виробництво інших, або ж, що рівнозначно, коли за цій технології і оснащеності ресурсами неможливо зберегти виробництво в тій самій кількості одних продуктів за збільшення виробництва якогось іншого продукту [1, с. 13]. В умовах розвитку науково-технічного прогресу та інтенсифікації виробництва, після завершення процесу еволюції, наведена вище теоретична концепція ефективності набула дещо розширеного тлумачення. Так, наукові погляди провідних вітчизняних економістів – В. Андрійчука, Ф. Горбоноса, А. Ліссітси, Л. Павловської та інших, а також зарубіжних – М. Фарелла, П. Самуельсона, А. Чарнса, В. Купера, Е. Родера та інших, доводять, що «ефективність» є категорія суб'єктивна, вважають її оціночним показником і пов'язують з відношенням цінності результату до цінності витрат, хоч і вказують на наявність в ефективності об'єктивного компонента [1, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 12]. Також існує думка, що ефективність виробництва – це комплексне відбиття кінцевих результатів використання економічних ресурсів (засобів виробництва й робочої сили) за певний проміжок часу [2, с. 59]. За таких підходів, на нашу думку, розкривається єдине розуміння цієї категорії, як відносної результативності виробничої діяльності. Проте, як вважають деякі вчені, поняття «результативність» та «ефективність» не тотожні. Результат виражається поняттям «ефекту» [1, 3, 7]. Термін «ефективність» є похідним від слова «ефект», що у перекладі з латинської «effectus» означає результат, наслідок дій, сил, заходів [1, с. 12]. У наукових працях вчені-економісти наголошують на необхідності розмежування понять «ефект» та «ефективність». Поглиблюючи поняття «ефекту» стосовно виробництва, вони доводять, що ефект це, насамперед, ступінь фактичної або очікуваної реалізації об'єктивних економічних інтересів власни-

ків засобів виробництва і відповідно до взаємодії витрат і результатів виробництва, один і той самий ефект можна одержати різними способами або з різним рівнем використання ресурсів, як і однакові затрати ресурсів можуть забезпечити різний ефект. Робити висновок лише за ефектом і оцінювати доцільність проведення заходу не можна. На переконання вчених повністю відображає кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці показник ефективності [12]. Категорія «ефективність» слугує критерієм повної та всебічної оцінки, оскільки захід або дія може бути задовільним частково, в певному розумінні, але недостатньо ефективним загалом. Таким чином, ефективність слід розглядати як дієвість витрат, вкладених у певну діяльність з метою отримання бажаних результатів.

У зарубіжній практиці як синонім терміна «ефективність» господарювання застосовується термін «продуктивність системи виробництва та обслуговування» [4, 6]. Головною ознакою ефективності (продуктивності) є необхідність досягнення мети виробничо-господарської діяльності підприємства (галузі) з найменшими витратами ресурсів.

Також існує думка, що у кінцевому підсумку змістове тлумачення ефективності як економічної категорії визначається об'єктивно діючим законом економії робочого часу, що є основоположною субстанцією багатства й мірою витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством. Саме тому, підвищення ефективності слід вважати конкретною формою вияву закону економії робочого часу [3, с. 12].

Досить вагомий аспект чинних наукових поглядів щодо категорії ефективності, переобтяжує в теоретичному і практичному плані однозначного трактування «ефективності кормовиробництва».

У наукових літературних джерелах існує декілька підходів до визначення поняття «ефективність кормовиробництва». Деякі вчені вважають, що для визначення ефективності кормовиробництва слід порівнювати досягнутий ефект у галузі кормовиробництва з витратами, що забезпечили його отримання [7, 5]. У кормовиробництві ефект виявляється під час застосування мінеральних добрив, прогресивних технологій, високоврожайних сортів кормових культур, які справляють на кількісний і якісний вихід кормів з 1 га [7, с. 176]. Однак таке формулювання, є однобічним і не враховує інтереси галузі тваринництва. Оскільки кормовиробництво вважається

проміжною галуззю і завжди орієнтується на потреби тваринництва. Тому, ефективність кормовиробництва доцільно розглядати через результативність галузі тваринництва, адже саме окупність кормів продукцією тваринництва дає найповнішу характеристику їхньої якості.

Втім, деякі вчені дотримуються тієї думки, що ці критерії недостатньо відповідають природі ринкових відносин вироблена продукція має бути продана, тому необхідно обов'язково брати до уваги ринкові вимоги. Головним критерієм ефективності кормовиробництва є рівень виконання конкретного соціального замовлення суспільства конкретному виробникові кормів. Це замовлення постійно змінюється відповідно до зміни потреб суспільства [10,11,12].

У зв'язку із необхідністю підвищення ефективності галузі кормовиробництва з появою

нових орієнтирів щодо відродження галузі тваринництва за економічних умов, що склалися в Україні, низка питань порушеної проблеми потребує нових підходів. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин ефективність у кормовиробництві слід розглядати лише у співвідношенні ефекту з ресурсами, у досягненні максимального ефекту зафіксованих, тобто заздалегідь визначених обсягів ресурсів, або ж досягнення певного результату за мінімальних витрат ресурсів.

Західні вчені вважають, що категорія ефективності виражається через функціонування виробничих ресурсів, тобто через категорію продуктивності факторів кормовиробництва [10,11]. При цьому продуктивність в кормовиробництві розглядають як вихідну, первинну категорію ефективності.

Досвід економічно розвинених країн і передових вітчизняних підприємств доводить, що

Рис. 1. Види ефективності кормовиробництва

практичне виконання поставлених завдань можуть здійснювати тільки інноваційно активні галузі, в яких відбувається поступальний розвиток продуктивних сил, що полягає в накопиченні знань, удосконаленні засобів і предметів праці, виробничих технологій, систем управління, поліпшенні використання природних ресурсів, а в загальному – підвищенні ефективності виробництва [7].

Головними критеріями ефективності кормовиробництва є: дієвість, економічність виробничих ресурсів, продуктивність факторів, якість кормових ресурсів, інноваційність.

На основі узагальнення наявних наукових поглядів ефективність кормовиробництва визначено як здатність системи до максимального виробництва високоякісних кормів за постійного застосування інновацій для економії витрат і збереження ресурсів.

Категорія ефективності в кормовиробництві може бути більш повно розкрита за умови виокремлення різних форм її вияву за визначеними ознаками (рис. 1). Серед наведених видів ефективності в кормовиробництві найбільшу увагу привертають види ефективності за наслідками, а саме: технологічна, економічна, екологічна, енергетична, соціальна і синергічна.

Вихідною є технологічна ефективність, яка виражається через урожайність кормових культур під дією природних факторів (родючості ґрунту, клімату, погодних умов) і біологічних особливостей кормової культури (сорт, репродукції) [1, с. 22]. Особливістю технологічної ефективності є те, що під час її визначення до уваги не слід брати витрати, яких зазнали суб'єкти господарювання задля отримання відповідної врожайності кормових культур.

Вагомим є показник економічної ефективності, коли результати виробництва порівнюються з витратами матеріально-грошових засобів. Економічна ефективність показує «кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, тобто віддачу сукупних вкладень». Особливостями економічної ефективності є те, що: по-перше, вимірювання ресурсів і результатів може здійснюватися у вартісній або натуральній формах та за різних комбінацій; по-друге, ресурси можуть братися як сукупні або ж окремі їх елементи; по-третє, в розрахунках ефективності залежно від поставленої мети правомірно використовувати різні види кінцевих результатів, які істотно різняться між собою за економічним змістом [1, с. 23]. Саме ці чинники оцінки економічної ефективності виявляють практичну цінність застосування методу DEA, який передбачає

визначення по кожному суб'єкту господарювання загальної економічної ефективності виробництва кормів й окремо продуктивності кожного ресурсу виробництва, тобто поняття «ефективність і продуктивність» розглядаються як самостійні з притаманним для кожного з них відповідним економічним змістом.

Економічний зміст технічної ефективності кормовиробництва полягає у тому, що вона вказує кількість, на яку можна зменшити використання ресурсів для виробництва одного обсягу кормів. Якщо така межа досягається, то технічна ефективність дорівнюватиме 1. Аллокативна ефективність досягає свого максимального значення (одиниці) у тому разі, коли підприємство обирає ресурси для виробництва кормів за відомих цін на них з мінімальними затратами. Загальну економічну ефективність визначають як добуток технічної та аллокативної ефективності [6, с. 25].

Показник загальної продуктивності факторів виробництва є зворотним до показника технічної ефективності і називається індексом загальної продуктивності факторів виробництва або Малмквіст – індекс, який дає змогу виявляти резерви підвищення ефективності [3, с. 26]. Отже, сутність економічної ефективності кормовиробництва при механізмі DEA полягає в тому, що максимальна продуктивність факторів виробництва виражається межею виробничих можливостей і вимірювання ефективності по кожному підприємству та зводиться до визначення відстані між цим підприємством і досягнутою межею ефективності. Підприємства можуть бути повністю ефективними і мати при цьому різний рівень продуктивності. Економічна ефективність за методом DEA відображає відмінності між фактичним і потенційно можливим виробництвом кормової продукції.

Існування економічної ефективності як своєрідних форм, що визначаються за методом DEA – технічної, аллокативної, загальної економічної та продуктивності факторів виробництва, є виправданим і економічно доцільним.

На сучасному етапі розвитку аграрного сектора, і зокрема кормовиробництва, особливого значення набувають проблеми збалансованості економічної ефективності з екологічною безпекою. Виділення екологічної ефективності в кормовиробництві зумовлено необхідністю створення «екологічно чистих кормів» для тваринного світу. На думку окремих вчених – це продукція, в якій вміст нітратів та інших шкідливих речовин не перевищує встановлених норм. Прихильники іншої точки

зору вважають, що до екологічно чистої можна віднести лише ту продукцію, яка відповідає характеристикам рослин і тварин, які виростили без втручання людини [7]. Існує також думка, що екологічно чистою слід вважати продукцію, виробництво якої відбувалося в умовах біологічного землеробства. Однак за умов радіоактивного забруднення поняття екологічної чистоти набуває дещо іншого значення. Стосовно сільськогосподарської продукції, вирощеної на ґрунтах, що зазнали радіоактивного забруднення, поняття екологічної чистоти включає, першою чергою, ступінь забруднення радіонуклідами, тобто не перевищення тимчасово допустимих рівнів вмісту радіоактивних речовин у готовій продукції.

З метою виробництва «екологічно чистих кормів» суб'єкти господарювання здійснюють комплекс заходів, який складається із чотирьох груп: організаційних (інвентаризація угідь, складання карти-схеми угідь з урахуванням забруднення, прогнозування заходів і вмісту радіонуклідів та інших шкідливих речовин – нітратів, нітритів, важких металів, тощо); агротехнічних (глибока оранка з перевертанням скиби, збільшення площ під культурами з низьким рівнем накопичення радіонуклідів чи інших шкідливих речовин; агрохімічних (вапнування, підвищені дози добрив) і технологічних (промивка та первинна очистка рослинницької продукції, різні способи збирання продукції, які унеможливають вторинне забруднення, переробка продукції).

Відтак, екологічну ефективність кормовиробництва слід розглядати як процес впровадження комплексу заходів, які забезпечують виробництво кормів з найменшим вмістом шкідливих речовин, запобігають порушенню екологічної рівноваги у навколишньому середовищі, що реалізується шляхом розробки й впровадження новітніх екологічно безпечних кормових культур і технологій. Економічна та екологічна ефективності повинні розглядатися не ізольовано, а в контексті з орієнтацією на запобігання ситуаціям, коли зростання економічної ефективності досягається за рахунок порушення екологічної безпеки.

Пріоритетним напрямом зростання економічної ефективності кормовиробництва й оптимізації екологічного балансу є підвищення енергетичної ефективності. Як підкреслюють у своїх дослідженнях О.К. Медведовський і П.І. Іваненко, О.Ф. Смаглій, сільське господарство України щороку використовує дедалі більше сировини та енергії. Не випадково, що за нинішнього рівня виробництва для підвищення

врожайності кормових культур значно збільшуються енерговитрати на техніку, добрива, пестициди, меліорацію, набагато перевищуючи нормативи. Це зумовлює потребу підвищення енергетичної ефективності кормовиробництва, сутність якої полягає у раціональному використанні енергетичних ресурсів за рахунок впровадження інноваційних ресурсозберігаючих технологій, техніки і кормових культур, які, в свою чергу, забезпечать збільшення виходу кормів з 1 га за найменших енергетичних витрат.

Важливою складовою ефективності у кормовиробництві є соціальна ефективність. На рівні підприємства сутність її полягає у ступені задоволення потреб колективу галузі у засобах і умовах життєзабезпечення. Джерелом задоволення всього спектра соціальних потреб колективу є економічний ефект і, чим вища економічна ефективність, тим, за однакових інших умов, буде вищою соціальна ефективність, і навпаки. Отже, соціальна ефективність у кормовиробництві проявляється через підвищення заробітної плати працівників та поліпшення умов праці, як результат – підвищується продуктивність праці виробників кормів, що впливає на економічну ефективність галузі. Таке поєднання і взаємодоповнення факторів однієї форми ефективності іншою спричиняє ефект синергії.

Сутність синергічної ефективності у кормовиробництві полягає у зростанні результативності комбінованого впливу сукупності чинників, коли загальний ефект перевищує суто арифметичну суму впливу на виробництво кожного чинника зокрема, або кожен фактор посилює вплив усіх інших. Визначається приростом основних показників ефективності за рахунок поєднання впливу всіх факторів під час виробництва кормів.

За ступенем збільшення ефекту розрізняють одноразову і мультиплікаційну ефективність, за метою її визначення виділяють абсолютну та порівняльну, а за місцем одержання розраховують ефективність на локальному та загальногосподарському рівнях.

У кормовиробництві важливе значення має первісний (одноразовий) ефект, який виникає за впровадження певних технічних, організаційних чи економічних заходів. Проте майже завжди початковий ефект може повторюватися і примножуватися завдяки численному використанню таких заходів не лише на одному, але й на інших підприємствах, які займаються виробництвом кормів. Таким чином, досить важливого практичного значення набуває визначення і оцінка так званого

мультиплікаційного ефекту в кормовиробництві, що має свої специфічні форми прояву. Так, дифузійний ефект кормовиробництва може реалізовуватись у тих випадках, коли певне господарсько-управлінське рішення, нововведення технічного, організаційного, економічного чи соціального характеру поширюється, зокрема, на галузі тваринництва, внаслідок чого спостерігається його мультиплікація. Резонансний ефект має місце тоді, коли нововведення у кормовиробництві активізує і стимулює розвиток інших явищ у промисловій сфері виробництва кормів (зокрема, отримання синтетичних амінокислот започаткувало виробництво нових видів кормів, а це стимулювало виробництво різних видів комбікормів тощо). Така ланцюгова реакція у кормовиробництві дає ефект стартового вибуху. Він можливий за умови, що певний стартовий вибух стає початком наступного лавиноподібного збільшення ефекту у галузі виробництва кормів. Прискорення темпів його поширення і застосування спричиняє ефект акселерації, який визначається абсолютним ефектом, що характеризує загальну або питому його величину, яку має галузь кормовиробництва від своєї діяльності за певний проміжок часу, і порівняльним ефектом, що відображає наслідки порівняння можливих варіантів господарювання в галузі і вибору кращого з них; його рівень вказує на економічні і соціальні переваги обраного варіанта здійснення господарських рішень порівняно з іншими можливими варіантами. Розрахунки цих видів ефективності в кормовиробництві необхідні для оцінки рівня використання різних видів ресурсів, здійснюваних організаційно-технічних і соціально-економічних заходів, загальної результативності кормовиробництва. З їх допомогою обґрунтовують і визначають найкращі оптимальні варіанти застосування нової техніки, технології та організації виробництва кормів, нарощування виробничих потужностей кормовиробництва, підвищення якості кормової продукції, прийняття тих чи інших господарських рішень тощо.

Залежно від місця одержання, стосовно якого визначають результативність функціонування кормовиробництва, розрізняють локальний і загальногосподарський ефекти. Локальний ефект означає конкретний результат кормовиробництва конкретного підприємства, внаслідок чого воно має певний зиск. Якщо ж виробництво кормової продукції на певному підприємстві потребує додаткових витрат ресурсів, однак її споживання в галузі тваринництва пов'язане з меншими експлуатаційними витратами або іншими позитивними наслідками діяльності, то йдеться про визначення загальногосподарського ефекту, тобто спільного ефекту у сферах виробництва і споживання кормів.

Підвищення рівня ефективності виробництва кормів є багатофакторним явищем. Найбільш істотний вплив на рівень і динаміку ефективності здійснюють нововведення, однак тільки широкомасштабна інноваційна діяльність за сучасних умов є фундаментом ефективного економічного зростання кормовиробництва. Кормовиробництво за умов ринкової трансформації повинно цілеспрямовано й швидкими темпами забезпечувати перехід від екстенсивного, надто ресурсо- і природозатратного та екологонебезпечного типу до прогресивної інноваційної моделі.

Висновки з цього дослідження. Отже, неоднозначність підходів до трактування категорії ефективності кормовиробництва дали змогу узагальнити визначення ефективності кормовиробництва, що, на відміну від наявних підходів, характеризує здатність системи кормовиробництва до збільшення обсягів виробництва кормів за раціональних витрат ресурсів за підтримки інноваційних процесів у довгостроковій перспективі, з орієнтацією на повне і своєчасне забезпечення тваринництва якісними і дешевими кормами.

Однак, щоб вижити, в довгостроковій перспективі слід підтримувати інновації. Інноваційні процеси повинні задовольняти сучасні вимоги щодо якості кормових ресурсів, і лише тоді кормовиробництво здатне бути ефективним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 290 с.
2. Ареф'єва О.В. Методичний підхід до оцінки та механізм моніторингу економічної стійкості підприємства / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – С. 57–61.
3. Галушко В. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві / В. Галушко, С. Дем'яненко, Брюммер // Наукові матеріали ін-ту економ. досліджень та політичних консультацій в Україні. – 2003. – № 20 (липень). – С. 26.

4. Галушко В.П. Економіка світового сільського господарства: монографія / В.П. Галушко. – К.: НАУ, 1996. – 514 с.
5. Грабчук І.Ф. Якість молока та м'яса сільськогосподарських підприємств Житомирського регіону у контексті євроінтеграційних вимог / І.Ф. Грабчук // Наук.-теорет. зб. ВНУ ім. Лесі Українки. – 2008. – Т.7 – С.168 – 177.
6. Лисситса А. Анализ оболочки Данных (ДЕА) – современная методика определения эффективности производства / А. Лисситса, Т. Бабичева // Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe. (Discussion Paper). – 2003. – № 50. – С. 21 – 42.
7. Павловська Л.Д. Загальна продуктивність факторів кормовиробництва та чинники її зростання [Електронний ресурс] / Л.Д.Павловська, І.Ф. Грабчук // Економіка. Управління. Інновації. – 2010. – № 2(4). – Режим доступу: http://www/nbuiv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10_pldkchz.pdf.
8. Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 3 – 12.
9. FARRELL, M. J. The measurement of productive efficiency / M. J. FARRELL // Journal of the Royal Statistical Society. Series A. – 1957. – P. 253 – 281.
10. Foster, P. The world Food Problem: Tackling the Causes of Under-nutrition in the Third World / P. Foster; Lynne Rienner Publishers. – Boulder; London,
11. Rhodes, V. James. The Agricultural Marketing System / Rhodes, V. James // Agricultural Economics. QRIO series. – 1970. – P. 194 – 203.
12. Richard S. Adams. Controlling Feed Cost National Dairy Database / S. Richard Adams; Published by Micro Retrieval Corporation. – Cambridge (USA), 1998. – P. 59 – 61. (CD ROM. Version II).